

vahenditega võimeline võtma oma õlgadele sellise tohutu ülesande nagu Mussorgski ooperi lavastamine», kirjutas Stassov. Ent tema arvates «... ei saa ooperi koosseisu ja libreto üle otsustada praegu etenduva põhjal. Palju materjali on vahele jäetud ja muudetud, rääkimata sellest, et palju on ka viimistlemata ja lõpuni kirjutamata Mussorgski enda poolt.»

1897. aastal lavastas «Hovanštšina» oma teatris Moskvas ka S. Mamontov, järgnesid lavastused Solodovnikovi ja Zimini teatrites. Alles 1911. aastal jõudis «Hovanštšina» lõpuks ka riigiteatrisse — Peterburi Maria-teatrisse, kus Dossifei osas esines Fjodor Šaljapin.

1913. aastal Pariisis toimunud lavastuse tarvis valmis uus redaktsioon M. Ravelilt ja I. Stravinskilt. See tugines põhiliselt Mussorgski originaalile, osaliselt aga Rimski-Korsakovi redaktsioonile. Ravel ja Stravinski kirjutasid ooperile ka uue finaali. Poleemika selle lavastuse üle sai alguse A. Rimski-Korsakovilt, kes nimetas antud tegu vandalismiks. Nii lavastus kui ka poleemika jäid vaid väikeseks episoodiks muusikaajaloos ning edaspidi hinnati «Hovanštšinat» jälle vaid N. Rimski-Korsakovi partituurist lähtudes.

Märkimisväärseks sündmuseks sai ooperi klaviiri avaldamine, mille oli taastanud autori märkmete järgi muusikateadlane ja tekstoloog Pavel Lamm. Kuid puudus partituur. Samal aastal orkestreeris ooperi B. Assafjev. Sel tööil ei olnud Assafjevi enda sõnade järgi muud eesmärki, kui klaviiri kohandamine orkestrile midagi lisamata ja muutmata. Assafjevi partituur ei leidnud kasutamist.

Tõelised nihked originaalse «Hovanštšina» esitamise poole algasid Šostakoviitši partituuri ilmumisega, mis oli loodud täielikus kooskõlas Lammi klaviiriga (orkestratsioon valmis seoses ooperi ekraniseeringuga «Mosfilmis» 1959. aastal). Esmakordselt etendati «Hovanštšinat» Šostakoviitši redaktsioonis 1960. aastal Leningradi S. M. Kirovi nim. RA Ooperi- ja Balletiteatris. Järgnesid lavastused Sverdlovskis (1964) ja Minskis (1970) jt.

Eestis on käesolev lavastus esmakordne.

Ajaloost

Veel enne tsaar Fjodor Aleksejevitši (valitses 1676—1682) surma oli alanud pidev varjatud võitlus kahe troonile lähedase perekonna — Miloslavskite ja Narõškinite — vahel. Esimesed soovisid troonil näha 16-aastast haiglast ja pödurat Joanni — tsaar Aleksei Mihhailovitši (valitses 1645—1676) poega esimesest abielust Maria Miloslavskajaga; teised soosisid aga tsaar Aleksei

kooselust teise naise Natalja Narõškinaga sündinud 9-aastast Peetrit. Tsaaritar Sofja, tsaar Aleksei tütar, oli oma päritolult lähedane Miloslavskitele. Tema ise pürgis samuti võimu poole. Peale tsaar Fjodori surma valis maakogu troonile mõlemad — nii Joanni (Ivan V) kui ka Peetri. Praktiliselt hakkas riiki valitsema aga Sofja. Nii kestis see kuni 1689. aastani. Peale Ivan V surma (1696) sai Peetrist Venemaa ainuvalitseja.

Sofja kasutas targalt ja kavalalt ära streletside rahulolematust, et neid 1682. a. tsaar Fjodori surma järel enda poole tõmmata. Streletsid koostasid Sofja ja Miloslavskite abiga ebasoosingus ülikute nimekirjad, kuhu esmajärjekorras kuulusid Narõškinite partei esindajad. Lasti lahti kuuldus, et Narõškinid kägistasid ära tsareevitš Joanni. Kuigi rahvale näidati mõlemaid poisse, ei olnud streletse enam võimalik vaigistada ja nad panid Moskvast toime koletuid tapmisi. Oma vägitegudega kiitlemiseks püstitasid nad Kremli lähedale väljakule kivisamba, kuhu märgiti hukatud bojaaride nimed ja süüteod. Sõjas lammutati 1683. aastal. Need sündmused on läinud ajalukku esimese streletsid mässu nime all. Innustatuna võidust, tundsid streletsid eesotsas vürst Ivan Hovanskiga end Moskva täielike peremeestena. Vürst Hovanski oli uhke oma kuulsale päritolule («Gediminase aegade»). Rahva hulgas hüüti teda pilkava nimega — Tararui, mille oli talle pannud tsaar Aleksei — püsimatuse, võimuahnuse ja arguse eest. Peale mässu oli tema käes kogu Venemaa sõjaline jõud. Lõpuks muutus ta ohtlikuks ka tsaaritar Sofjale. Hovanski kohta kirjutati kaebus ja Sofja hukkas ta 1687. aastal. Sama saatus tabas ka Hovanski poega Andreid.

Teise streletsid mässu 16-aastase Peetri vastu valmistas ette 1689. aastal Sofja ise. Preobraženski külas oli Peeter asutanud oma «mängupolgud» (millest kujunesid hiljem Preobraženski ja Semjonovski polgud). Tsaari sõjamängud hirmutasid Sofjat ning ta haudus streletsid toetusel vennatapu mõtteid. Sofja vandenõu peamisteks kaasosalisteks olid vürst Vassili Golitsõn ja duumadjakk bojaar Fjodor Šaklovitõi. Golitsõn oli oma aja kohta väga kõrgelt haritud — tundis ajalugu, valdas keeli, oli hea diplomaat. Šaklovitõi oli tsaaritarile väga ustav ja etendas peamist rolli Peetri vastu suunatud õukonnaintriigides. Vandenõu sai Peetrile teatavaks ja ta õiendas asjaosalistega julmalt arveid. Šaklovitõi hukati, vürst Golitsõn saadeti eluaegsele asumisele (seal ta ka suri), Sofja suleti Novo-Devitši kloostrisse, kus ta 1698. aastal pühitseti nunnaks. Sofja suri kloostris 1704. aastal (46-aastasena).

Kolmas streletsid ülestõus (1698) langeb juba Peeter I valitsemise aega. Selleks ajaks olid streletsidelt ära võetud kõik pri-

vileegid ning nad ei olnud rahul uute määrustikega. Neli streletsipolku, olles eelnevalt loonud sidemed tsaaritar Sofjaga Novo-Devitši kloostris, suundusid Moskvasse, et tõsta troonile Peetri poeg Aleksei. Tsaar ise kavatseti tappa. Kuid valitsusväed surusid streletside mässu kiiresti maha. Peale massilisi hukkamisi lakkasid streletside väed olemast ning nende asemele asutas Peeter I kaardiväe.

Kirikulõhe (raskol) Venemaal toimus enne 17. sajandi keskpaika ning oli seotud patriarh Nikoni reformidega. Selle olemus seisnes vene kiriku rituaalide kooskõlastamises tollaegse kreeka kiriku tavadega. 1667. aastal kuulutas kirikukogu vanadest rituaalidest kinnipidajad ketseriteks ja sellega muutus leppimine õigeusu kiriku lahknenuid leeride vahel võimatuks. Julma tagakiusamise eest põgenesid vana usu pooldajad (raskolnikud) kaugetesse kloostritesse, et seal edasi kuulutada oma õpetust. Nende äärmise meeleheite väljenduseks said enesepõletamised, mis levisid 17. sajandil üle kogu Venemaa. Vanausuliste juhiks oli ülempreester Avvakum, kes nõudis kiriku lahutamist riigist ning võitles inimvabaduse eest. Tuntuks sai ka üks vanast Mõšetskite suguvõsast pärit vürst, kelle järglased olid usulõhe peamiste juhtide hulgas. Vanausuliste õpetuse kandjate seas nimetatakse ajaloos veel tuntud jutlustajat Dossifeid.

Ka streletside hulgas oli palju usulõhe pooldajaid. Vanausulistele tundsid kaasa nii Ivan Hovanski kui ka tsaaritar Sofja. Kui algas streletside mäss, võisid nad kindlalt toetuda vanausuliste, nähes viimastes oma liitlasi. Streletside edust tiivustatuna tulid vana usu pooldajad Moskvasse, et taastada endised jumalateenistuse tavad. Nad nõudsid avalikku dispuuti usust. See toimuski 1682. aastal. Ent mõlemate poolte ülierutatuse ja leppimatu viha tõttu ei jõutud mingile kokkuleppele. Vanausulised arvasid, et neil õnnestus saavutada võit Nikoni leeri üle. Koos streletsidega langesid Peeter I ajal repressioonide ohvriks ka vanausulised. Nende juhid hukati või saadeti kaugetesse kloostritesse. Uut hoogu said massilised enesepõletamised.

Ajaloolised sündmused Mussorgski ooperis

Mussorgski tahtis oma ooperis näidata eelkõige nende sündmuste traagikat, mil religioossete tõekspidamiste tõttu rahvas läks tuleriidale, mil õukonnaintriigidesse mässitud sõjaline ladivik ohutas streletside mässe, mil patriarhaalne vaimulikkond püüdis — eirates uusi vorme — seista vana elulaadi eest.

Mussorgski ei püstitanud endale eemärki säilitada ajalooliste sündmuste kronoloogiat. Kolmest streletside mässust võttis ta libretosse üksikuid episoode: nii on Ivan Hovanski võidutsemine ja hukkamine pärit ajalooliselt esimesest, vürst Golitsõni pagendamine teisest mässust; streletside andeksandmine on esimese, massilised hukkamised aga teise ja kolmanda ülestõusu ajast; Marfa ennustamine ja Golitsõni pagendamine olid üksteisest lahutatud seitsmeaastase vahega — ooperis järgnevad sündmused justkui vahetult.

Vanausuliste iseloomustamiseks kasutas Mussorgski ajaloolistest episoodidest suurt dispuuti usu üle, mis toimus esimese streletside mässu ajal. Ajalooliselt tõepärane on ka enesepõletamine.

Tegelaskujud ooperis «Hovanštšina»

Nendes sündmustes osalenute hulgast on Mussorgski valinud välja suuremate individuaalsustega tegelased.

Vürst Ivan Hovanski — streletside juht. Teda armastati ja kardeti, sest tema käes oli võim. Ivan Hovanski poliitiline eesmärk ooperis on tõsta troonile oma poeg Andrei. Ivan Hovanski oli veendunud, et iga teise valitsejaga Venemaa hukkub.

Tsaaritar Sofja tahtis samuti trooni selleks, et päästa Venemaad.

Bojaar Šaklovitõi — mees, kes tahtis troonile jõuda, aga oma-moodi teid kasutades. Ta tahtis saada enda valdusse streletside jõud, sellepärast kirjutaski kaebekirja Ivan Hovanski peale. Šaklovitõi armastas nagu teisedki Venemaad ja tema sooviks oli oma maa päästmine.

Dossifei — kõige keerulisem ja vastuolulisem tegelaskuju ooperis. Mussorgski kirjutas Dossifei kuhu ülempreester Avvakumi järgi, kuigi on ka teine prototüüp — vürst Mõšetski. Dossifei tahab säilitada endist Venemaad usu abil. Ta uskus, et nikoniaanlaste ja uue usu võit on Venemaale hukatuseks. Tema lähim õpilane Marfa armastas Andrei Hovanski. Dossifei teadis, et Marfast võib saada Andrei naine, see tähendab tsarina.

Järelikult võidaks siis eluõiguse taas ainult vana usk. Dossifei on veendunud, et kui ei säili vana usk, ei jää püsima ka Venemaa.

Vürst Golitsõn — Sofja favoriit — pole isiksusena nii komplitseeritud, kui Dossifei. Ta on haritud, euroopaliku maitsega, kaval, ettevaatlik, ebausklik ja arg. Seetõttu ei usalda ta isegi Sofjat.

Marfa — tugev karakter, tohutute inimlike sügavustega, kirglik, tark ja sügavalt usklik. Ta usub Dossifeid, armastab Andreid. Inimene, kes igal juhul saavutab selle, mida tahab.

Sel ajaloolisel perioodil hakkas näitama oma tohutut jõudu juba ka noor tsaar Peeter I. Peeter oli geniaalne, otsustuskindel, aga ka julm. Oma reformidega ei hukutanud Peeter I mitte vähem inimesi, kui Ivan Groznõi, aga ta tegi Venemaa jaoks grandioosselt palju — ta päästis riigi.

Ei Sofja ega ka Peeter I tegelaskujuna ooperis lavale ei tule, aga nende jõudu on tunda kõikjal.

Rahvas ooperis on esindatud kolme põhilise grupina — streletsid, vanausulised ja linna tulnud talumehed.

Streletsid — ooperi alguses julmad tapjad, seejärel võidukad valitsejad, hiljem on nad hirmutatud Peetri vägede poolt ja lõpuks hukatud. Ooperis on Mussorgski muutnud ajalooliste sündmuste käiku — siin Peeter I justkui annab streletsidele armu, tegelikkuses hukati neid, nii et streletside polgud lakkasid olemast.

Vanausulised usuvad fanaatiliselt Dossifeid. Kui neid tabab kaotus, siis lähevad nad oma juhi järel tuleriidale, aga ei anna alla.

Linna tulnud talumeestele on Mussorgski andnud väga olulise rolli. Need lihtsad inimesed, kes näevad kogu tragöödiat, on nagu silmad, mille läbi Mussorgski ise nägi kogu seda ajastut.

Rahva tragöödia seisnebki selles, et rahvas, valinud enesele liidrid, läks nende järel hukatusse, sest liidrid ei seadnud enda ette küsimust rahva sotsiaalsest ega ajaloolisest enesemääramisest, vaid võimu haaramisest.

МОДЕСТ МУСОРГСКИЙ
ХОВАНЩИНА

Народная музыкальная драма
в 6-и картинах

Либретто — Модест Мусоргский

Редакция — Павел Ламм

Оркестровка — Дмитрий Шостакович

Премьера — 10 апреля 1987 г.

Музыкальный руководитель и дирижер —
народный артист СССР ЭРИ КЛАС

Дирижеры —
ПАУЛЬ МЯГИ
ВЕЛЛО ПЯХН

Постановщик —
народный артист СССР, лауреат Ленинской премии
профессор БОРИС ПОКРОВСКИЙ (Москва)

Художники —
ВИКТОР ВОЛЬСКИЙ
РАФАИЛЬ ВОЛЬСКИЙ
(Москва)

Хормейстеры —
народный артист ЭССР КУНО АРЕНГ
народный артист ЭССР ОЛЕВ ОЯ
АННЕ ДОРБЕК
ЮРИ РЕНТ
ОЛЕ ВАЛГМА
ПАУЛЬ РУУДИ
АНДРЕС ЯРВЕЛА

Балетмейстер —
народная артистка ЭССР МАИ МУРДМАА

Концертмейстеры —
заслуженный деятель искусств ЭССР РЕЭТ ЛАУЛ
ВИЙВЕ ПАЮРИ
ИВО СИЛЛАМАА
ААРНЕ ТАЛЬВИК

Ассистенты постановщика —
заслуженный артист ЭССР ТИЙТ ТРАЛЛА
НЕЭМЕ КУНИНГАС

Ассистент-стажер —
ЕФИМ МАЙЗЕЛЬ (Ленинград)

Консультант по вопросам сценической речи —
ЛЮБОВЬ ВАСИЛЬЕВА

Балетный репетитор —
АНДРУС КЯМБРЕ

Выполнение декораций —
заслуженный деятель искусств ЭССР УНО КЯРБИС

Концертмейстер оркестра —
заслуженный артист ЭССР МАТИ УФФЕРТ

Спектакль ведут —
ВЯЙНО АРЕН
ПЕЭТЕР КАРЕЛЛ
ЮРИ КРУУС

В ролях:

Князь Иван Хованский, вождь стрельцов	— народный артист ЭССР ТЕО МАЙСТЕ народный артист ЭССР, лауреат Государственной премии СССР МАТИ ПАЛЬМ
Князь Андрей Хованский, его сын	— народный артист ЭССР ИВО КУУСК РОСТИСЛАВ ГУРЬЕВ
Князь Василий Голицын	— народный артист СССР ХЕНДРИК КРУММ заслуженный артист ЭССР КАЛЬЮ КАРАСК
Шакловитый, боярин	— АХТИ МЯННИК ВЯЙНО ПУУРА
Досифей, глава раскольников	— заслуженный артист ЭССР УНО КРЕЭН ЛЕОНИД САВИЦКИЙ
Марфа, раскольница	— народная артистка ЭССР УРВЕ ТАУТС заслуженная артистка ЭССР ЛЕЙЛИ ТАММЕЛЬ заслуженная артистка ЭССР МАРИКА ЭНСАЛУ
Подьячий	— РОСТИСЛАВ ГУРЬЕВ АНТС КОЛЛО

- Эмма, девушка
из Немецкой слободы — заслуженная артистка ЭССР
МАРЕ ЙЫГЕВА
заслуженная артистка ЭССР
ХЕЛЬВИ РААМАТ
НАДЕЖДА КУРЕМ
- Варсонофьев, прибли-
женный Голицына — заслуженный артист ЭССР
ВОЛЬДЕМАР КУСЛАП
заслуженный артист ЭССР
ИЛЛАРТ ОРАВ
ХАНС МИЙЛЬБЕРГ
- Стрешнев, молодой
боярин — заслуженный артист ЭССР
ВОЛЬДЕМАР КУСЛАП
ТАРМО СИЛЬД
- Жузька, стрелец — заслуженный артист ЭССР
ТИЙТ ТРАЛЛА
АНТС КОЛЛО
- 1-ый стрелец — заслуженный артист ЭССР
ВОЛЬДЕМАР КУСЛАП
АРВО ЛАЙД
ХАНС МИЙЛЬБЕРГ
- 2-ой стрелец — заслуженный артист ЭССР
ВОЛЬДЕМАР КУСЛАП
заслуженный артист ЭССР
ЭРВИН КЯРВЕТ
- Клеврет князя Голицына — АНТС КОЛЛО
МАТИ КЫРТС
- Солистки в танце
персидок — ТАМАРА БУРОВА
ТАТЬЯНА ВОРОНИНА
САЙМА КРАНИГ
ИРИНА ФОМИНА
- Солисты оркестра
(английский рожок) — ЯАК МААЗИК
ТОЙВО ЛИЛЛЕПЫЛЬД
- Пришлые люди, стрельцы, раскольники, сенные девушки и персидские рыбки князя Ивана Хованского, петровские «потешные», народ — оперный хор и балетная труппа ГАТ «Эстония», певцы Государственного академического мужского хора Эстонской ССР.
- Художественный руководитель ГАМХ-а —
Герой Социалистического Труда, народный артист СССР,
лауреат Ленинской премии, профессор ГУСТАВ ЭРНЕСАКС
Главный дирижер — народный артист ЭССР ОЛЕВ ОЯ

Борис Покровский:

«При первом знакомстве с «Хованщиной» не легко разоб-
раться во взаимодействии образов этой оперы. Теперь мы знаем,
что и друзьям Мусоргского далеко не все было ясно, понятно и
даже убедительно в необычной драматургии «Хованщины».

Прошло время, оно определило выдающиеся качества этого
произведения, но, чтобы понять драматургическую логику его,
надо знать сложный период русской истории перед реформами
Петра Великого.

Отдельные события этого темного времени взяты автором
как кровавые очаги эмоций в судьбе русского народа, а не как
последовательное и пунктуальное изложение исторических фак-
тов. Само сопоставление эпизодов русской истории приносит нам
впечатление трагедии народной.

Мусоргский назвал свое произведение народной музыкальной
драмой. Не отдельные личности, а их общественная несовмести-
мость, социальная конфликтность, историческая обреченность
несут драматичность ситуаций. Поэтому опера не названа име-
нем одного из главных героев сюжета, а «Хованщиной» как об-
щественным явлением эпохи — эпохи раскола, краха надежд,
неумолимого, жестокого но прогрессивного зарождения нового
«рассвета».

Горе и радость, тьма и свет, восхождение и падение Ро-
дины — все тяжким бременем страданий ложится на плечи на-
родные».

Краткое содержание

Симфоническое вступление «Рассвет на Москве-реке»

Картина первая

Старая Москва. Раннее утро. Дозорные стрельцы, снимая сторожевые цепи, похваляются, как они расправлялись с ненавистными боярами. В память этих кровавых дел на площади стоит столб, на котором написаны имена казненных.

Ставленник царевны Софьи боярин Шакловитый диктует Подьячему донос на князя Ивана Хованского, который помышляет захватить власть в Московском государстве.

У столба остаются пришедшие люди. Они пришли из разных мест узнать, что делается в Москве и просят Подьячего прочесть надпись на столбе. На отказ — отвечают угрозой и «маленьким бунтом».

На площадь вступают буйные торжествующие стрельцы. Они славят князя Ивана Хованского. Князь со стрельцами отправляется в обход по Москве.

Молодой князь Андрей Хованский преследует Эмму — девушку из Немецкой слободы. Бывшая возлюбленная Андрея — раскольница Марфа — неожиданно является перед ними.

Возвращаются стрельцы после очередного погромного обхода, с ними Иван Хованский. Он велит стрельцам забрать Эмму — девушка понравилась ему самому. Андрей готов скорее убить Эмму, чем отдать ее.

Из толпы выходит глава раскольников Досифей. Он поручает Марфе защитить Эмму. Отец и сын Хованские отступают перед волей своего властного союзника.

А в Кремле колокол уже возвещает о начале великих прений о «вере святой» между староверцами и никонианцами — провозгласившими обновление веры. Досифей предчувствует поражение.

Картина вторая

Князь Василий Голицын читает любовное письмо царевны Софьи. В то же время он состоит в заговоре с Хованским. Голицына одолевают сомнения, страх перед будущим. Он должен быть осторожным.

Через потайную дверь в покои князя проникает раскольница Марфа. Она знает, что положение всемогущего князя Голицына не прочно. Под видом гадания она открывает «тайну судьбы его» — близкую опалу и ссылку. Предсказание приводит в ужас северного князя и он велит Марфу утопить.

Приходит князь Иван Хованский, чтобы договориться с Голицыным о совместных действиях против молодого царя Петра. Вскоре к ним присоединяется Досифей. Обуреваемые честолюбием и разными интересами, заговорщики не могут поладить между собой.

Слышны гневные призывы черноризцев-раскольников. Это — сила, на которую опирается Досифей.

Вбегает Марфа. Она рассказывает, что по приказу Голицына ее пытались убить, однако солдаты «потешных войск» молодого Петра спасли ее. Весть о «потешных» вносит тревогу в стан заговорщиков.

Появляется боярин Шакловитый и приносит веление царя. Он сообщает, что в селе Измайловском, где живет Петр, висит донос: «Хованские на царство покусились». Царь обозвал заговор «Хованщиной» и велел сыскать заговорщиков.

Появившиеся петровцы предвосхищают трагическую развязку.

Картина третья

В стрелецкой слободе в Замоскворечье Марфа ожидает находящегося в доме Хованского Досифея. Князь Андрей больше не любит ее. Ощущая крушение своих надежд, Марфа помышляет о самосожжении. Досифей не одобряет намерений Марфы и уводит ее из слободы.

Появляется Шакловитый, чтобы разведать обстановку в стрелецком лагере. Мысли о будущем России заставляют его на время забыть о цели своего прихода. Голоса подвыпивших стрельцов заставляют его скрыться.

На площадь прибегает Подьячий. Он рассказывает о нападении солдат Петра на стрелецкую слободу. Это известие ошеломляет стрельцов. Они взывают к своему начальнику Ивану Хованскому. Однако Хованский сам в растерянности: стрелецкое дело накануне гибели.

Антракт

Картина четвертая

Отказавшись выступить со стрельцами против Петра, Хованский укрылся в своей подмосковной вотчине. Тяжелые думы одолевают его. Он велит крепостным девушкам и персидским рабам веселить его.

Клеврет Голицына предупреждает Хованского об опасности и советует побережиться. Хованский приказывает выпороть его. В своей вотчине князь ничего не боится.